

ԳԻՐՔԵՐ

ՔԱՌՈՐԴ ԴԱՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ, ԳԱՀԻՐԷ

Գ. Մխիթարեանը ամբողջութեամբ սփիւռքի ծնունդ գրող մը ընդունելով, ընդունած կ'ըլլանք իր վրայ ծանրացող մեղքերու, պարտքերու իրականութիւն մըն ալ: Սփիւռքին գերագոյն մեղքը, գրականութիւն մը ապրեցնելու, չեմ ըսեր սնուցանելու իր անորակութիւնը: Գուրգէն Մխիթարեան «տաղանդ բերած է» հեռը, զործածելու համար ընդհանրացած բացատրութիւն մը: Բայց այդ տաղանդը պարտաւորուած է եղեր զործագրել էապէս սփիւռքի անյետաձգելի պահանջներու դուհացումին: Ատիկա՝ պահանջը, արեւմտահայ գրականութեան համար ճշմարիտ վճարանք մը կազմող, հրապարակագրութիւնը: Գ. Մ. մեր լրագրութեան աւանդութեանց մէջ կազմուած, չէ բախտաւորուած սակայն հարազատ միջավայրով մը: 1910էն ստղին մեր հրապարակագրութիւնը արդէն կորսնցուցած է իր հիմնական նկարագիրը. (որ շատ յստակ էր կանխող երկու սերունդներու մօտ, Դեպի Իրապետները, Իրապետները, զարձեւող զործածելու համար տակաւ ընդհանրացող տարագրութիւնը). դառնալու համար քաղաքական — առաւելապէս — գործունէութեան կրկէս մը: Գ. Մ. կազմուած է ահա այդ հոգեբանութեան ամէնէն ուժգին օրերուն: Երեսուն տարի ուրեմն անիկա սպասարկած է մեր մամուլին:

Այս հաւաստումը մեր ներքը զատապարտութեան երանդ մը չ'արթնցնէր սակայն: Մարդիկ իրենց կրցածը պիտի ընեն: Գ. Մ. աշխատած է միւս կողմէն իր տիրական ընդունակութիւնը ատեն ատեն լիշել, իր տան անհուն տաղտուկներէն, բռնապատակներէն սպառած ու տառապելէն: Այդ ընդունակութիւնը, հարկ կ'ա՞ծ ճշգեղու, գրական չեղտ արտոբանակէն աւելի

բան մըն էր իր մօտ: Բառորդ Դար Գրականութիւնը գինն է ահա այդ սրտագին հանգուրժուած տառապանքին:

Հատորը կը պարունակէ կենդանագիրներ (միշտ ուրուային, քանի որ անոնց յղացումն ու զործագրութիւնը կը հպատակին լրագրական նշումին), ուրուասուերներ, յուճեքներ, նումարներ, վերլուծման փորձեր, արեւմտահայ մշակոյթին մէկէ աւելի ճիւղերուն վրայ բազմաթիւ աշխատանքներէ: Հոն մուտք ունին տեսական հարցեր. ուսուցիչներու, գերասաններու, զործիչներու նկարագիրներ, կարճ՝ ինչ որ երեսուն տարիներու խռովայայդ շրջանէ մը իբր ներշնչում ու սրբազան առարուս ինկեր է անոր զգայնութեան աւագանին: Ատիկա բարիք մըն է անշուշտ, քանի որ հատորին ներքին, հարազատ ջերմութիւնը կ'ապահովէ, մէկ կողմէն խանդավառելով ընթերցողներու աւելի մեծ թիւ մը, միւս կողմէն հաճոյք հայթայթելով ասպարէզէն մարդոց:

Կրկնակ այս առաքելութիւնները հաստատուելու համար չեն գրուելը սակայն սատողները: Գ. Մ. բաւական պարկեշտ իմացականութիւն մըն է ընթերցողներու բարեացակամութեան վրայ շահարկել զիջանելու համար: Կայ հատորին կեանքը արդարացնող ներքին ազդակ մը, հատորէն անկախ, կ'ենթադրեմ: Գիրքին մէջ անտիպ հազիւ քանի մը կտոր: Կը նշանակէ թէ այդ կտորները սահմանուած էին անհետ թողումնու այն ընդարձակ գերեզմանոցին մէջ որ հայ լրագրութիւն կ'անուանուի: Գ. Մ. իր կտորները հաւաքելով կատարած է, ուրեմն իրական բարիք մը, նախ մեր գրականութեան, ապա իր հաշուին: Քով քովի, այդ կտորները գտած են նկարագիր մը որմէ զուրկ չէին անշուշտ երբ կը պառկէին օրաթերթերու, հանդէսներու, տարեգիրքերու մէջ: Հատորը ընտանեկան մթնոլորտ մըն է բերած այդ տարադնումը փարատելով:

Գրականութիւն:

— Հաւանաբար: Վերապահութիւնը կը բխի յղացման ու զործագրութեան սկզբնական նկարագրէն: Աքանջելի կենդանագիր մըն է Գ. Զօհրապը, բայց, ինչպէս կենդանագրողը կը խոստովանի արդէն, այդ տարօրինակ մարդէն պատահաւ մը բան,

պիտի ըսէր Օշական: Տպաւորութիւններ, ուրեմն, անմիջական, արագ, անկեղծ, անա մեթոտը Գ. Մ. ի: Ամէնքս ալ գիւտահարն որ զրական քննադատութիւնները, ուսումնասիրութիւնները, պարտաւոր են, տպաւորութիւններու վրայ դրծելով հանդերձ, ասոնք օգտագործել աւելի բարձր կառուցներու:

Լրագրութիւն:

— Ձեռ կարծեր: Քանի որ հատորը ինքզինքը պարտադրելու համար կարօտ է մնացած օրուան նպատակին: 1900ին ռ. քան շատ՝ գրական քննիկներ, ծանօթ, նախընտրելիներ, վայրկեանականներ (կ'ըսէին instantané), նոյնիսկ կէս-վայրկեանականներ, այսօր անվերադարձ մեռած: Լրագրութիւնը հեղինակն է այդ չարիքին:

Այն ատեն:

— Պարտաւոր ենք միջին մը ճարել հատորը արդարութեամբ արժեւորելու համար: Այդ միջինը մեր զրահանութեան մէջ չունի գոյութիւն: 1850ին արեւմտեան զրահանութիւնները ունէին խառնուրդ: Բայց Գ. Մ. չէ զառածած զրահանութեան անմիջական ու մերձաւոր մարդերէն: Չրաքեանի, Օշականի, Շանթի վրայ իր էջերը ունին փորձի մը լայնքն ու տարողութիւնը: Սեւակի, Հրանդի նուիրուած գլուխները տպաւորապաշտ ապրումի հանդէս մը կը լինէին: Վ. Փափաղեան, Ջաւիթեան, Ջօհրապ գէմքեր են, վառ, կենդանի, հրապուրիչ: Սփիւռքի բանաստեղծութեան վրայ իր նշմարները ուսումնասիրութեան մը կամխքը կու տան:

Ահա ուրեմն զանազանութիւն մը մը չակամն ու արդիւնքի: Ասկէ, թերեւս գիրքին հրապուրը ընթերցողներու շատ աւելի տարածուն շրջանակի մը վրայ: Բայց կայ շատ աւելի կարեւոր ազդակ մը: Ասիկա Գ. Մ. ի գրելու շնորհն է, չըսելու համար տաղանդը: Լրագրական իր stage-ը անոր ճարած է այս սահուն, տաք, հանճելի ոճը որ մէկ հպումով կ'անցնի ընթերցողին: Յետոյ, հեղինակին զգայնութիւնը, անպայման գրագէտի զգայնութիւն, քանի որ զատ գլուխներու մէջ անոր կը յաջողուի նուաճել ոչ միայն ընթերցողը ալիւ ինքզինքը: Գուրգէն Մըխիթարեան իր սիրտով գրած է ամբողջ գիրքը: Բայց այդ սիրտին քով կը զգանք

միտքն ալ այն քանի մը կտորներուն մէջ ուր անիկա պարտաւոր էր մտածել: Ու զուր տեղը չէ որ Շանթ, Չրաքեան, Օշական յորդած են սահմանը Գ. Մ. ի կազմարներուն: Մարդեր են՝ որոնց հետ սիրտը անբաւական պիտի դար:

Ուրեմն

Ձգայնութիւն, խելք, խառնուածք, փորձ ճաշակ, որոշ համակարանք ու անվերապահ հայրենասիրութիւն կու տան զլրատար գիծերը Գ. Մ. ի զրական գէմքին:

Ճիշտ պիտի չըլլար իր մէջ, իր ասիւկ կասկածի ձգել ասպարէզէն քննադատի մը ներդրակ իրականութիւնը: Բայց Քառորդ Դար Դրականութիւնը զուտ քննադատական յաջողութիւն մը չէ: Ձէ նոյն ատեն թուովու սահմանուած հաւաքածոյ մը: Ու բնական կը դառնայ հետեւութիւնը:

Քառորդ Դար Դրականութիւնը սփիւռքն է իր ընդհատ, անամբողջ, միշտ թելադրիչ, խռով, բայց անպայման համակրելի կերպարանքովը: Եթէ անոր հեղինակը չէ յաջողած ծանր, վճռական նուաճումներ դործադրել, առիթով ծնունդ է տաղանդի, ուժի անբաւարարութեան մը: Առէք այդ աշխատաւորը իր առօրեայ նահատակութեան կրկեսէն, զրէք իր իսկ միջավայրին մէջ, զրական իր աշխարհին մէջ: Ես կը հաւատամ որ մենք կ'ունենանք ստեղծագործական շքեղ իրագործումներ, այդ աշխարհէն:

Միւս կողմէն չմոռնալ սեռին պարտքերը: Գ. Մ. գրած է իր քրոնիկները, ամբողջ այդ հատորը օրը օրին, այսինքն օրուան կարիքներուն ընդառաջող հոգեբանութեամբ մը: Անիկա երբեք չէ փառասիրած զրական քննադատի աժան, թիւ, ռազմախաղային համբաւ մը: Բոլոր իր գէմքերուն վրայ միայն իր համակարանքը պարզ պարտականութիւն մը չէ: Սիրցնել մեր մեակոյթը, անկէ պաղելու ճակատաւորուած զանգուածներուն. ահա իր առաքելութիւնը: Գ. Մ. կատարելապէս յաջողած է իր առաջադրութեան մէջ:

Տակաւին: Անիրաւութիւն պիտի ըլլար այսքան ամփոփ սահման մը գծել Քառորդ Դար Դրականութիւն հատորին: Հոն մէկէ աւելի են զրահանութեան անցընելու բախտով զործադրումները: Ջօհրապ մէկն է անոնցմէ: Օշականէն իր սեւ

ւեռածները թանկագին են, վասն զի այդ մարդէն կը կազմեն վկայութիւններ որոնք հանդիպելի չեն ուրիշներու գրիչին տակ: Շանթի վրայ իր ճշտումները կը մնան: Բաղցր, իրաւ էջեր են Փափագեանը, Ակնունքին:

Գ. Մխիթարեանի գիրքը աւելի է քան պարզ յաջողանքը, այսինքն չէ՝ ընթացիկ, համով, իր կարգացուելէն դուրս ուրիշ արժանիքներէ աղքատ ու մեր օրերուն շատ փնտռուած խաղարկութիւն մը: Իր սերունդին մէջ, դատելու արարքը երբ յանդգնութիւններով, ինքնատպութիւններով, մեծագործ ուրացումներով և անսիրտ կործանումներով առաւելապէս կ'ախորժի ուժաւորուի: Գ. Մ. արեւմտահայ գրականութեան զրական աւանդութեանց կը մնայ հաւատարիմ, ըսել կ'ուզենք կ'աշակերտի ոգիին որ իրապաշտ մեր սերունդին թելադրեց իր ընդարձակ, զոհողութիւններով պսակաւոր աշխատանքը: Միւս կողմէն, դարձեալ իր օրերուն գրական քննադատութիւնը կ'ախորժի բարստեմէն, սրամտութենէն, ոճի երազէն, փայլէն, մանաւանդ աս ու ան ծաղրելու փոքրասրբութենէն: Գ. Մ. ամբողջութեամբ դուրս է այս քիւքէն:

Ի՞նչն իր մէջ:

Բայց ինչ պէտք իրողութիւնները, յստակ դէմքերը, պայծառ կերպարանքները խորհրդաւորելու պարզամտութեան մը մտածել որպէս զի մարդերուն ուսին նետել զիջինք ծանր շուրջառներ. քահանայապետական պաշտօններ: Գ. Մ. գրեթէ ապրած է իր գիրքը. որպէս զի մտածէր տոկոսային, տեսութեանց, քննադատական, գեղագիտական դրութիւններու փառապըսակի մը: Կրնաք այս անպաշտօնականութիւնը շփոթել տաղանդի նիհարութեան մը, անբաւարարութեան մը: Անիրաւ պիտի ըլլայիք: Կրնաք ցաւիլ որ հաստատ, հա-

րազատ շնորհքներ չըլլան տարուած իրենց բնական արդիւնքներուն: Մօտիկն էք ողբերգութեան:

Խանդավառութիւն, հաւատաւորութիւն, խելք, թափանցում. բայց ամէնէն աւելի համակրագին հոգեբանութիւն: — Ասոնք քովքովի ոչ միայն կը բաւեն գրարդէտի դէմք մը ազատագրելու, այլ և կ'արտօնեն աւելիին: Իր սերունդէն քիչելու պակսեցան սա տուրքերը, բայց դարձեալ իր սերունդէն քիչեր մեր գրական քննադատութեան վրայ զործադրեցին յաւելումներ: Եթէ ուրիշներ այդ վրիպանքը գնած են հոգեկան, նկարագրի ամբաւարութեամբ մը, Գ. Մ. զոհն է ապահովաբար հայ լրագրութեան: Սրտադին ընդունուած, գիտակցութեամբ կատարուած այս զոհողութիւնն ալ հոս կ'ընդգծենք, ուրիշներու թեթեւ, խաղարկու կամ ալ լամբի կեցուածքներուն դիմաց:

Թերեւս սա վարանքը, մեր կողմէն, իր հատորին առջեւ աւելի վճռական, ամուր ճշգուհներ ընելու, սփիւռքէն իսկ յօրինուած դժբախտութիւն մըն է ու նոյն ատեն անխուսափելի հետեւանք պայմաններուն որոնք այդ քառորդ դարը պահեցին իրենց անողոք օրէնքներուն ներքեւ: Ինչ երազներու փոշիները պարտաւոր է հալածել սփիւռքի գրողը, իր ճերմակ էջը սեւցնող: Ինչ դառնութիւններ պարտաւոր է մարսել սփիւռքի գրողը, երբ իր ժողովուրդին համար ինքզինքը զոհելու իր հերոսութիւնն իսկ կը տեսնէ իր երեսին տըրուած իբրեւ դաւաճանութիւն:

Կը շնորհաւորենք Գ. Մ. ը իր գիրքէն գալիք բարիքին համար, ու իր ալ յաջողուածքին համար: Պիտի արուէ՞ր իրեն պատեհութիւն որպէս զի իր այնքան ստոյգ շնորհները պողաբերուէին շատ աւելի ընդարձակ, զիմացիուն իրագործումներու վրայ: Ասիկա մեր փափաքն է: